

OVER KUNST ¹

Meer dan welke andere uitvinding of beweging ook hebben fotografie en dadaïsme (1916) invloed gehad op de ontwikkeling van de kunst na 1850, met name van de schilderkunst en de beeldhouwkunst. Met zijn fototoestel (1838) werd de fotograaf de concurrent van de beeldend kunstenaar als uitbeelder van de zichtbare werkelijkheid; de dadaïsten, begin twintigste eeuw, wilden van weergave van die werkelijkheid helemaal niets meer weten.

Eeuwenlang maakten kunstschilders en beeldhouwers afbeeldingen van wat zij zagen. In de oudheid werd het trompe-l'oeil, het 'net echt', als het toppunt van kunst beschouwd. "Kunst bootst de natuur na, beweerde Aristoteles."² *Natura artis magistra*/De natuur is de leermeesteres van de kunst, zo staat er boven de ingang van dierentuin Artis. De Roemeense beeldhouwer Brancusi maakte er een modern, abstract beeld van, voorstellend een *vogel in de ruimte*. Terug naar het 'trompe-l'oeil' van de oudheid! In die context is het niet vreemd dat een door Zeuxis (ca. 400 v.Chr.) geschilderd jongetje een druiventros in de hand hield, waarin spreeuwen kwamen pikken³. Zeventiende-eeuwse schilders zoals Heda, 'fotografeerden' met hun penselen wat ze zagen: de 'gedekte tafel', bloemstukken. De Bredase fijnschilder Jan Michielsen (1939-2010) deed dat heel vakkundig ook nog. Nadat de fotografie, dankzij uitvindingen van onder anderen⁴ de Fransman Daguerre, die een manier vond om fotoafbeeldingen te fixeren op metalen platen (daguerreotypie⁵, 1838), een grote praktische toepasbaarheid had gekregen, nam de fotograaf steeds meer de rol van de kunstenaar over om de werkelijkheid weer te geven: fotografisch realisme werd daarna dan ook steeds minder de doelstelling van de beeldend kunstenaar. Vanaf dat moment begon hij de werkelijkheid te presenteren zoals hij die zag. Daar lagen zijn mogelijkheden, maar ook de mogelijkheden voor conflicten. Dat bleek overduidelijk al in 1874 toen Monet zijn schilderij *Impression, soleil levant* tentoonstelde: het beantwoordde niet aan de verwachtingen en de titel zorgde al direct voor de schampere beoordeling 'impressionistisch', vage indruk! In Frankrijk verwachtte men iets in de stijl van realistische schilders zoals Millet (*les glaneuses/de arenleesters*), in Nederland prefereerde men toen Haagse-Schoolschilders zoals Mesdag: *Panorama Mesdag* en Willem Maris: *Studie naar de natuur*. Dat werkte in het nadeel van Van Gogh, die in juni 1890 schreef: "Het zij ver van mij te zeggen dat ik het kán, maar enfin, ik streef ernaar (...). Dus probeer ik het niet te bereiken door fotografische gelijkenis, maar door onze hartstochtelijke uitdrukkingen, door als middel om het karakter uit te drukken en te exalteren onze moderne kennis van de kleur, en ons modern kleurgevoel te gebruiken."⁶ Als fauvistisch expressionist deed hij in het schilderij *Kerkje van Auvers-sur-Oise* de

¹ Voor afbeeldingen van de genoemde kunstwerken verwijs ik de lezer naar internet.

² Casper de Jong, *Schilderijen zien*, 1971, blz. 15

³ Idem, blz. 15

⁴ Onder anderen: Joseph Niépce, William Talbot, J.R. Johnston, B.J. Sayce, W.B. Bolton

⁵ Chemisch procedé om fotoafbeeldingen te fixeren op metalen platen

⁶ Jan Hulsker, *'Dagboek' van Van Gogh*, 1970, blz. 152

werkelijkheid te zeer geweld aan naar de smaak van zijn tijd. Hij was zijn tijd vooruit en dat verklaart de afwijzing van zijn tijdgenoten.

De ideeën over wat kunst is of moet zijn, veranderen nogal eens:

“Kunst mag volgens Augustinus slechts zijn: verheerlijking van God.”⁷ De beeldend kunstenaar beschouwde zich in de middeleeuwen dan ook als een tolk van de gelovigen en verheerlijkte God in fresco's en op veelluiken met door iedereen herkenbare, realistische afbeeldingen. Hij deed dat anoniem totdat Jan van Eyck als eerste zijn werk, een paneeltje met de heilige Barbara, signeerde: *Johes de Eyck me fecit 1437*⁸, Johannes van Eyck heeft mij gemaakt in 1437. De kunstenaar werkte vooral op bestelling van gefortuneerde opdrachtgevers zoals kerk en koning, maar, wie betaalt, bepaalt en Rembrandts schilderij *Samenzwering van Claudius Civilis*, leider van de opstand der Batavieren, 69/70 n.Chr. tegen de Romeinen, werd verwijderd van de plaats waarvoor het bestemd was⁹, het Paleis op de Dam: men vond het schilderij te donker en Claudius te oud. Na de Franse Revolutie koos de kunstenaar steeds meer zelf zijn motieven, maar opdrachten bleven altijd welkom: Picasso bijvoorbeeld maakte zijn zevenentwintig vierkante meter grote *Guernica* in opdracht van de toenmalige republikeinse Spaanse regering voor de Parijse wereldtentoonstelling van 1937¹⁰. Als kinderen van hun tijd pasten kunstenaars in de loop der eeuwen hun techniek natuurlijk aan aan moderne inzichten betreffende perspectief, compositie, lichtinval (clair-obscur), kleur, ondergrond (muur, hout, glas, linnen), mogelijkheden zoals verf in tubes (1840) -handig als je buiten gaat schilderen!-, fotografie en dergelijke; de kunstenaar maakte bewust of onbewust toch deel uit van een 'school': byzantijns, gotisch, barok, romantiek, impressionisme, expressionisme enz.; dat wil zeggen dat hij zich aanpaste en met zijn collega's een soort stijlfamilie vormde die bepaalde regels in acht nam. Jan Toorop bijvoorbeeld, die zijn eigen stijl had, oneerbiedig 'slaoliestijl' genoemd vanwege zijn in art nouveau gemaakt affiche voor *Delftsche slaolie* (1894), werkte in zijn *Portret van Mevrouw De Lange* (1900) volgens de in die tijd moderne, pointillistische manier.

Toen de fotograaf met zijn toestel de werkelijkheid perfect kon vastleggen, hoefden kunstschilder en beeldhouwer dat dus niet meer te doen: een kunstwerk hoefde niet meer per se een 'figura' te hebben, figuratief te zijn, iets uit te beelden. Foto's zoals die van straatfotograaf/kunstschilder Breitner (1857-1923) werden zélf kunstwerken. De impressionisten braken dan ook met het fotografisch realisme. Fauvisten, zoals Vlaminck, surrealisten (Dali), kubisten (Braque) verwijderden zich steeds verder van een realistische weergave van de werkelijkheid. Zij zetten de werkelijkheid naar hun hand en dat leidde uiteindelijk tot non-figuratief werken. Die overgang is goed te zien bij Mondriaan. Mondriaan begon figuratief en eindigde non-figuratief: de *Rode boom* (1908), de *Blauwe boom* (1909), de *Grijze boom* (1912), de *Bloeiende appelboom* (1912), *Compositie*. Mondriaan deelde op den duur met de dadaïsten het verzet tegen het realisme en betreurde het (1919) dat de kubisten

⁷ Casper de Jong, *Schilderijen zien*, blz. 18

⁸ Idem, blz. 59

⁹ Idem, blz. 14

¹⁰ Idem, blz. 13

“realistische elementen in hun werk bleven opnemen.”¹¹ De dadabeweging zou de ontwikkeling richting abstracte kunst versnellen. Dat de al duizenden jaren oude abstracte kunst van de Aboriginals¹² in Australië Westeuropese kunstenaars als Picasso en Kandinsky heeft geïnspireerd, zou het onderwerp van een andere studie kunnen zijn.

Beïnvloed door de zinloze loopgravenoorlog bij o.a. Verdun in 1916, verzette een groep kunstenaars, onder wie Marcel Duchamp, zich tegen “de bourgeoiskunst”¹³ van de maatschappij die die oorlog had laten gebeuren. Zij kozen voor hun beweging de nonsensnaam dada en beantwoordden de vraag ‘Wat is kunst?’ met de tegenvraag: “Wat is geen kunst?” Volgens hen was alles kunst, kunst lag op straat voor het oprapen: met zijn ‘readymades’, kant en klare kunst, zoals *Fietswiel op een krukje* (1913) en *Fontein*, zijnde een urinoir (1917), brak Marcel Duchamp (1887-1968) met de traditionele kunstopvattingen. Volgens de Duitse schilder/beeldhouwer Joseph Beuys (1921-1986) was iedereen kunstenaar: in Slot Moyland (tussen Kleef en Calcar) zijn de muren van een zaal voorzien van ingelijste stukken bruinachtig pakpapier (?), met daarop telkens een dikke zwarte veeg. De dadaïsten eisten “absolute artistieke vrijheid.”¹⁴ Tot de twintigste eeuw golden natuurgetrouw realisme en vakmanschap als voorwaarden voor kunst. De dadaïsten hadden een andere opvatting, namelijk “dat de kunst niet langer een interpretatie van de werkelijkheid moest zijn.”¹⁵ Hans Arp beschouwde “het toeval als de hoogste en diepste wet.”¹⁶ Door uitbeelding van de werkelijkheid niet langer als opdracht van de kunstenaar te beschouwen, baanden de dadaïsten de weg voor de non-figuratieve, abstracte kunst: het kunstwerk hoefde ook niets anders voor te stellen dan zichzelf: *ceci n’est pas une pipeldit is geen pijp*, zei Margritte, en meer moest je er niet aan vragen. De kunst heeft zich van alle regels bevrijd, heeft zich ontregeld. Vernietigen is ook scheppen, zei de revolutionair Bakoënin.¹⁷ De dadabeweging heeft alle volgende kunstenaars beïnvloed: “Er zijn maar weinig serieuze hedendaagse kunstenaars van enig formaat die zouden willen ontkennen dat dada hen gedwongen heeft zich bezig te houden met de algemene grondslagen van kunst en daardoor de weg vrij heeft gemaakt voor frisse en vitale experimenten.”¹⁸ “De meeste toonaangevende dadaïsten werden tenslotte zelf diegenen waartegen ze zo hard hadden gevochten.”¹⁹, “<klassieke meesters> van de moderne kunst”²⁰, zoals Arp, Duchamp, Picabia. Verloren zij uit het oog dat zich systematisch tegen regels verzetten ook een regel is? Duchamps meesterschap, vind ik, blijkt overigens wel uit zijn interessante *Naakt, een trap afdalend* (1912), dat beweging suggereert.

¹¹ Wikipedia: Piet Mondriaan

¹² *Kunst & cultuur*, AVRO-tijdschrift maart 2012, blz.23 e.v.

¹³ Calvin Tomkins, *De wereld van Marcel Duchamp*, 1966, blz. 57

¹⁴ Zie Google: dadaïsme

¹⁵ C. Tomkins, *De wereld van Marcel Duchamp*, 1966, blz. 58

¹⁶ Idem, blz. 58

¹⁷ Idem, blz. 65

¹⁸ Idem, blz. 65

¹⁹ Idem, blz. 65

²⁰ Idem, blz. 165

Vaak zijn kunstwerken echter zó abstract, zó non-figuratief dat Gerrit Komrij in zijn columns in de *NRC* jarenlang (2009-2011) geen spaan heel liet van veel moderne kunst: een plastic palm bovenop een stapel zandzakken, driehonderd blauwe ballen aan elkaar gelijmd, noemde hij bijvoorbeeld “het hogere fröbelen”. De *NRC* van 2 november 2010 wijdde een artikel aan de ontregeling: *Vrijheid Er zijn geen regels meer die voor alle kunstenaars gelden, daarom hebben velen hun eigen regels uitgevonden*. Enkele citaten als voorbeeld: “Piet Mondriaan verbood zichzelf schuine lijnen en beperkte zich tot primaire kleuren.”; “De Nederlandse kunstenaar Armando is rechtshandig maar schildert met zijn linkerhand omdat zijn rechterhand het te goed kan.”; De Nederlandse kunstschilder Philip Akkerman zei: “Iedere schilder moet tegenwoordig steeds opnieuw het wiel uitvinden. Dat vinden wij goed, want daardoor zou de kunst spontaner zijn. De verbeelding aan de macht! Allemaal onzin, als je het mij vraagt”, zegt hij: “wat wij maken is troep, en je kan er donder op zeggen dat ze onze schilderijen over 500 jaar nog steeds troep vinden.” “Ik rotzooi maar een beetje an”²¹, zei Karel Appel in 1961: COBRA-schilders zoals Klee, Appel en Jorn maakten zogenaamd kinderwerk om, zoals kinderen, het ‘oerbegin’ van de kunst te ervaren.²² Zo maar een beetje aan rotzooien deed Jackson Pollock, *Number 8* (1949), zo te zien, ook. Hij noemde dat ‘actionpainting’. Non-figuratief zomaar wat aan rotzooien levert soms toch een aardig effect op, zoals *Zonder titel* van orang-oetang Karl, dat 2500 euro opbracht²³.

Ook op andere gebieden dan de beeldende kunsten deed het dadaïsme zijn invloed gelden: zo maakte Tristan Tzara een gedicht, *Schreeuw*, dat uit slechts dat ene woord bestaat, dat 147 keer herhaald wordt.²⁴ In de muziek vindt men een parallel bij de ‘Fluxus-kunstenaars’, die in navolging van Beuys en Pollock een volledige breuk met de kunst van het verleden willen. Zo organiseerde de overigens verdienstelijke saxofonist Bo van de Graaf in opdracht van de BOVAG in 2006 een *concert voor 700 fietsbellen*. ‘Kabaal met klompen en een kettingzaag’ op internet (*Google*) geeft informatie over het ontstaan van de Fluxusbeweging.

De kunstenaar is autonoom geworden, heeft zich bevrijd van dwang en verwachtingen, maar zoals op alle gebieden bestaan er ook in de kunst mistoestanden. De *NRC* van 11 juni 2011 meldde dat “Bij veilinghuis Christie’s in Amsterdam (...) een drol is verkocht voor 7.500 euro. De drol is gebakken door de conceptualistische kunstenaar Wim Delvoye met zijn machine *Cloaca*. De machine werkt als een mens: aan de ene kant stop je er eten in, aan de andere kant komt er poep uit.”

Als een Brabander van iets zegt “da’s gin keunst”, betekent dat volgens hem dat iedereen zoiets kan maken of doen, dat het niets voorstelt. Het zou best wel eens zo kunnen zijn dat het dan ook inderdaad geen kunst is. Maar, wie bepaalt dat? “Brussel beslist of iets kunst is”, schreef Sabeth Sniijders in de *NRC* van 24 december 2010: kunst is vrijgesteld van invoerbelasting, maar de

²¹ Bianca Stigter in *NRC* 2 november 2010

²² *Kunst & cultuur*, AVRO-tijdschrift maart 2012, blz. 32

²³ *NRC* 3 juni 2010

²⁴ C. Tomkins, blz. 69

lichtsculpturen van Dan Flavin waren voor de douane geen kunst maar gewoon lampen en daarop moest 20% BTW betaald worden...

Of een en ander mooi is, is een andere zaak. Over smaak valt niet te twisten: 'de gustibus non disputandum', zeiden de Romeinen al: zoveel hoofden, zoveel zinnen. Vasari, de schrijver van *Het leven van de grootste architecten/Le vite de piu eccellenti Architetti* (1550) vond de gotische stijl "monsterlijk en barbaars": "Hij gaf er de Goten de schuld van, de Noord-Europese indringers die Rome hadden geplunderd."²⁵ Van Goghs *Knotwilg* (1882) werd in het voorjaar 2012 voor een onbekend, maar zeer hoog bedrag aangekocht door het Van Gogh Museum. Hij werd, zoals hierboven al gezegd, in zijn eigen tijd niet gewaardeerd omdat men zijn manier van werken lelijk vond. Het beantwoordde niet aan het smaakgevoel van zijn tijdgenoten. De realistische Haagse School, dát vond men wél mooi. Vincent ook, en "Bepaalde thema's, als spitters, aardappelrooiers en houtverkopers, heeft hij van Mauve -getrouwd met zijn nicht Jet Carbentis- overgenomen."²⁶ In heel zijn leven is er door zijn broer Theo slechts één schilderij van hem verkocht : *De rode wijngaard* (1888). Theo verkocht het voor 400 gulden aan de rijke Anna Boch, van de porseleinfabriek Villeroy en Boch, wat Vincent veel te veel vond. (Tussen haakjes: Vincent was bevriend met haar broer Eugène.) 'Impressionniste' was in 1874 geen vleierende kwalificering van werk van 31 jonge Franse schilders, zoals Degas, Monet, Renoir. Fauvistische schilders, zoals Derain, Vlaminck, Matisse, *Madame Matisse* (1905), die zich van felle kleuren bedienden, dankten hun benaming aan het Franse woord 'fauves', dat 'wilde beesten' betekent. Ook kubisten zoals Picasso en Braque konden niet direct op begrip voor hun werk rekenen: kunstcriticus Vauxcelles sprak spottend (1908) van 'bizarreries cubiques'/kubusachtige rariteiten. Het kan verkeren, zei Bredero al. Smaken veranderen: wat men vroeger lelijk vond, vinden wij nu blijkbaar dikwijls wel mooi en omgekeerd. We moeten dus oppassen als we kritisch bedoelde vraagtekens zetten bij hedendaagse kunstuitingen.

In de *NRC* van 9 september 2011 wordt toch de vloer aangeveegd met de prietpraat van de kunstwereld die met potsierlijke 'vaagtaal' uitlegt waarom iets een kunstwerk is. Als voorbeeld een citaat van Fotomuseum Foam over werk van Misha de Ridder: "Door op zoek te gaan naar de afwezigheid van menselijke interventie, te wachten op de climax van het tijdelijke en door de technische grenzen van zijn camera op te rekken, worden De Ridders werken behalve exotische rapportages tevens autonome artificiële werelden." Denk daar maar eens even over na!

Een kunstwerk hoeft ook niet per se mooi te zijn. *Guernica* (1937) van Picasso is misschien niet mooi, maar wel aangrijpend. Naast mooi kunnen andere kwalificeringen aangelegd worden: positieve, zoals ontroerend, aangrijpend, interessant, verrassend, indrukwekkend, meesterlijk en dergelijke, maar ook negatieve: lelijk, walgelijk, amateuristisch, kwetsend enz. Er bestaat zelfs een museum voor kwetsende kunst! Theo van Gogh "voelde zich verplicht de belediging tot kunstvorm te verheffen." volgens Leon de Winter in *VSV*, 2012, blz. 14.

²⁵ Google: *Wikipedia*: Goten

²⁶ Dr. Jos. de Gruyter, *De Haagse School*, 1968, deel 2, blz. 69

Bij alle genoemde voorbeelden gaat het in ieder geval om als kunst bedoelde realisaties, maar de toeschouwer bepaalt natuurlijk zelf of hij het gepresenteerde accepteert, positief of negatief beoordeelt, koopt of niet koopt.

Mijn eigen voorkeur gaat uit naar

1) **Aangrijpende kunst:** 'la souffrance enfante des songes', zingt Jean Ferrat: lijden brengt dromen voort; *Les fleurs du mal* Bloemen van de pijn, zo noemde Charles Baudelaire (1821-1867) dan ook zijn gedichten. Sculpturen, gedichten, schilderijen, romans worden vaak zo geboren, en roepen dat gevoel van pijn op, bijvoorbeeld:

-*Guernica*

Tijdens de Spaanse burgeroorlog (1936-1939) werd het republikeins gezinde Baskische stadje Guernica op 26 april 1937 door de bommenwerpers van Franco's bondgenoot Duitsland met de grond gelijk gemaakt. De anti-Franco-gezinde Picasso gaf datzelfde jaar nog een uitbeelding van deze nachtmerrie in zijn kubistisch schilderij *Guernica*: een tafereel van lijden, dood, verminking van mensen en dieren, een verscheurde wereld in een donkere nacht: links een radeloze moeder met een dood kind, rechts een vrouw die levend verbrandt in haar huis, op de voorgrond een strijder met gebroken zwaard, in het midden een paard, dat gilt van de pijn en door zijn knieën zakt.

-*Hond*, 1951: Giacometti, beeldt mensen en dieren heel expressief uit, als waren het slachtoffers van een atoombomoorlog.

-*Verwoeste stad*, 1953 van Zadkine, uitbeeldend Rotterdam dat in mei 1940 zijn stadshart verloor door Duitse bombardementen.

-Tien miljoen militairen sneuvelden in de eerste wereldoorlog in zinloze oorlogsacties, zoals drie van die vijf soldaten (een visser, een lasser, een meubelmaker, een landbouwer en één zonder beroep) uit het verfilmde *Un long dimanche de fiançailles* (1991) van Sébastien Japrisot, een aangrijpend boek, dat je, althans ik, met tranen in de ogen, uitleest.

-*Wierook en tranen* van Ward Ruyslinck, 1958, is het intriester verhaal van wat twee kinderen overkwam tijdens de vlucht in België voor de Duitsers, begin mei 1940.

- *De Moeder* (1934) van Freek van Leeuwen²⁷:

Ik heb je niet gewild, aan mij heeft 't niet gelegen
Dat je gestalte en vorm en 't leven hebt gekregen.

Ik heb je weggevloekt en in gedacht
Zag 'k jou en mij al drijven in de gracht.

Maar toen je losbrak in een rode vloed van pijnen
Voelde ik al haat en bitterheid verdwijnen.

Je was zo klein en in een felle dorst
Stak je je armpjes uit en tastte naar mijn borst.

Nu lig ik moe en 'k ben zo stil en trots

²⁷ Jozef Deleu, *Groot Verzenboek*, 2009, blz. 44

Alsof jij Jezus was en ik de Moeder Gods.

-*De Schreeuw*, (1893) van Edvard Munch : volgens hemzelf moet dit schilderij, waarop hij zichzelf heeft afgebeeld, door een gek geschilderd zijn.

Hij gaf het schilderij als titel *Wanhoop* na een mislukte relatie met een getrouwde vrouw.

-*Het Stockske van Joan van Oldenbarnevelt* van Joost van den Vondel:

Myn wensch behoeft u onverrot,
O stock en stut, die, geen' verrader,
Maer 's vrydoms stut en Hollands Vader
Gestut hebt op dat wreet schavot
Toen hy voor 't bloedigh zwaert moest knielen
(...).

-*Kruisweg van de Stilte* (1979) van Armand Demeulemeester (1926-2002) in de parochiekerk van Maaseik.

-*celloconcerten* van Bach, Haydn, Boccherini, Leo, muziek, die soms door je ziel snijdt.

2) **Kunst die verfijnde ingetogenheid** uitstraalt, zoals

-*De heilige Anna* van Leonardo da Vinci

-*Het Joodse Bruidje* van Rembrandt heet pas zo sinds de 19^e eeuw; Rembrandt noemde het *Isaac en Rebecca*. Kunsthistorici hebben gewezen op een aantal kenmerken die in het schilderij tot de verbeelding spreken: de peinzende verstillings, de liefde die tot uitdrukking komt in het beschermende, intieme handgebaar, en de toewijding tussen beide geliefden die wordt gesuggereerd. (Wikipedia)

-*De Waterleelie* (1898) van Frederik van Eeden:

Ik heb de witte waterleelie lief,
daar die zoo blank is en zoo stil haar kroon
uitplooit in 't licht.

Rijzend uit donkerkoelen vijvergrond,
heeft zij het licht gevonden en ontsloot
toen blij het gouden hart.

Nu rust zij peinzend op het watervlak
en wenscht niet meer...

-*La Cathédrale* (1909) van Rodin: twee rechterhanden vormen een gotische spitsboog zoals de takken van bomen boven een bospad dat doen.

-*Het Kerkje van Ronchamp* (1955) van Le Corbusier, een gedicht van beton, waar de ramen als projectors het zonlicht naar binnen laten schijnen. Het staat op de plaats waar in de middeleeuwen al een kerkje stond. In de eerste en tweede wereldoorlog werd dat verwoest.

-*Het woud der verwachting* (1949) van Hella Haasse, het verhaal van de Franse prins/dichter Charles d'Orléans, die in de honderdjarige oorlog (1350-1450) 25

jaar gevangen zat in Engeland en in een gedicht vol heimwee vanuit Dover naar zijn land kijkt.

In juni 2012 zorgde de *'Helikopterkat'*, een opgezette kat, die kan vliegen, van Bart Jansen, voor enige opschudding in de kunstwereld. In het museum De Pont in Tilburg kunt u tot 27 januari nog werk zien van Anish Kapoor, onder andere een kanon waarmee ieder half uur een kogel van negen kilo rode bijenwas tegen een muur wordt geschoten. Na 10.000 kilo verschoten te hebben is het kunstwerk af. Duizend naakte mensen op en rond het Nationaal Monument op de Dam in Amsterdam (juni 2012), is dat kunst? Volgens dadaïsten wel. Niet iedereen is echter dadaïst. Ik ook niet.

Wim Spapens